

ECHO

SIMUL

UNA

ET QUINA

ECHO SIMUL UNA ET QUINA

Tanulmányok a pécsi székesegyháztól

Tóth Melinda emlékére

QUINQUE ECCLESIAE

KRONOSZ KIADÓ – PÉCSI EGYHÁZMEGYE

Echo simul una et quina

Tanulmányok a pécsi székesegyházról

ECHO SIMUL
UNA ET QUINA

Tanulmányok a pécsi székesegyházról

Tóth Melinda emlékére

KRONOSZ KIADÓ – PÉCSI EGYHÁZMEGYE

Pécs, 2016

Kiadja a Kronosz Kiadó és a Pécsi Egyházmegye
Felelős kiadó Erőss Zsolt és Heidl György

Szerkesztők:
Heidl György, Raffay Endre, Tüskés Anna

Angol fordítás
Szabó Viktória

A borító Koller József: Prolegomena in historiam episcopatus
Quinqueecclesiarum, 1804, IX. tábla, rézmetszet felhasználásával készült

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó és a Pécsi Egyházmegye
gondozásában 2016-ban megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

pdf ISBN 978-615-6027-48-1

© Szerzők
© Szerkesztők
© Kronosz Kiadó
© Pécsi Egyházmegye

Tartalom

UDVARDY GYÖRGY pécsi megyéspüspök köszöntője	7	
Szerkesztői előszó	9	
WEHLI TÜNDE		
Emlékezés Tóth Melindára	11	
I. RÉGÉSZET ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY		27
VISY ZSOLT		
Pécs középkori székesegyháza régészeti kutatásának eredményei	29	
TÓTH ZSOLT		
Sopianae késő római kori ókeresztény temetője és az első középkori székesegyház	43	
BUZÁS GERGELY		
A középkori pécsi püspökvár	75	
FEDELES TAMÁS		
Ecclesia cathedralis Quinqueecclesiensis: A középkori pécsi székesegyház az írott források tükrében	105	
II. MŰVÉSZETTÖRTÉNET		119
MAROSI ERNŐ		
A pécsi székesegyház és a magyarországi romanika művészete	121	
RAFFAY ENDRE		
Kontinuitás és stíluspluralizmus: Összefüggések a pécsi székesegyház épületén és díszítőfaragványain	151	

♦ TARTALOM ♦

SZAKÁCS BÉLA ZSOLT	
A pécsi altemplomi lejáratok domborművei:	
Művészettörténeti probléma és muzeológiai feladat	189
LŐVEI PÁL	
A gótika és a pécsi székesegyház: Középkori síremlékek	203
SZÓKE BALÁZS	
A pécsi Szent Péter és Pál székesegyház	
egykori hajóboltozata	217
III. TÓTH MELINDA ÉS PÉCS	241
WEHLI TÜNDE	
Tóth Melinda és az Árpád-kori falfestészet	243
SZAKÁCS BÉLA ZSOLT	
Tóth Melinda és a kozsolányi falképek kutatása	251
PROKOPP MÁRIA	
Janus Pannonius, Pannonia ékessége és a kortárs itáliai művészek ...	267
TÜSKÉS ANNA	
A pécsi székesegyház látképei	283
Studies on the Cathedral of Pécs – Summaries	305
A kötetben használt rövidítések jegyzéke	323
Személynév mutató	329

Köszöntő

Mindenekelőtt köszönet a sokféle szakterület összefogásával, egy akarattal létrejött konferencia megvalósulásáért, valamint az ott elhangzott előadások anyagából összeállított kötetért, melyet az Olvasó a kezében tart. Köszönöm az előadók és szerzők szakmai hozzáértést, a munkát, a készséget, hogy szakemberként szívügyüknek tekintették a pécsi székesegyház történetét.

A régészet, a történettudomány, a művészettörténet művelőiként feltárt tárgyi emlékekből nemcsak korrekt, világos következtetések és eredmények születnek a történeti székesegyházzal kapcsolatban, hanem e hivatás gyakorlása ajándék is. A szakmai eredményen túl meditatív munka, mely egyrészt a kövek tanúságáról szól, másrészt ennél többről: az adott kor embere hitének megismeréséről. Arról, aki az alkotást létrehozta, s aki kapcsolódni akart az egyház ősi tapasztalatához.

Ez a hitismeret bennünket is gazdagít, és átfogó gondolkodásra ösztönöz. A székesegyház egy hívő közösség legbensőségesebb otthona, mely örökség fölfedezése valódi élmény, formáló erővel bír. Kultúránkban, mely percnyi eredményeket követel, kevésbé megbecsült ez a szolgálat, mégis egyre nagyobb igény mutatkozik arra, hogy dokumentáljuk eredetünket, bizonyítva ezzel identitásunkat. A történelmet feltáró munka így az ember jövőjéről is beszél, mely a hit természetéből fakad. Szent II. János Pál pápa szavaival élve: az a hit, amely nem teremt kultúrát, nem valódi hit.

„*Mondom nektek – felelte –, ha ezek elhallgatnak, a kövek fognak megszólalni.*” (Lk 19,40) – Jézus Krisztus szavai jól kifejezik az időn átívelő tanúságtétel jelentőségét. A kövek az emberről beszélnek, gondolkodó emberként tudjuk értelmezni őket, s ez által kultúrát teremtenek. Úgy is mondhatjuk: a beszélő kövek kultúrája életet teremt.

♦ KÖSZÖNTŐ ♦

Köszönöm, hogy a kötetben szereplő szakemberek elfogadták a meghívást erre a hivatásra. Kérem, hogy továbbra is nagy lelkesedéssel, hozzáértéssel segítsék értelmezni a kövek beszédét. Az Olvasóknak pedig az örökség fölfedezésének örömét kívánom!

Dr. Udvardy György
pécsi megyéspüspök

Előszó

Az Olvasó, aki e kötetet kézbe veszi, sok mindent tudhat már a pécsi székesegyházról. Az, hogy a pécsi katedrális épülete a középkori magyarországi művészet egyik legjobb állapotban fennmaradt, egyik legfontosabb emléke volt a nagy részének lebontását eredményező „restaurációs” munkálatokig, széles körben köztudott. Az, hogy az altplomában, felmérési rajzaiban, ezek és más források alapján elméletben rekonstruálható megoldásaiban ma is páratlan emlék, a régészek és a művészettörténészek számára egyértelmű. A kutatók abban is egyetértenek, hogy a székesegyház faragványanyaga, amely máig a legfontosabb román kori emlék-együttesünk, s amelynek nagy része a bontáskor került elő, nem várt kárpótlás az épület eredeti részeinek pusztulásáért. A múzeumlátogató közönség előtt pedig az sem titok, hogy mindennek a pécsi Dóm-kőtár ad otthont, amely így világviszonylatban is egyedülálló, legfontosabb román kori kőtárunk. Nem kétséges, a pécsi emléktanyag kutatásában és a kőtár kialakításában évtizedekig Tóth Melindáé volt a főszerep, akinek 1994-es összefoglaló tanulmánya óta vonatkozó művészettörténeti szakirodalom nemigen született. A jelen kötetet az ő emlékének ajánljuk, amint a 2015 októberében a Dóm-kőtár falai és faragványai között tartott konferenciával is Tóth Melinda emléke előtt tisztelegtünk. Könyvünk az ott elhangzott előadások szerkesztett változatát tartalmazza.

A konferencia terve évekkkel ezelőtt fogalmazódott meg egy, a Dóm-kőtár jövőjével kapcsolatos informális beszélgetés során. A tudományos találkozó és a kötet nem jöhetett volna létre Udvardy György pécsi megyéspüspök úr védnöksége, a Pécsi Egyházmegye Keresztény Örökség Kutatóintézetének és a Pécsi Tudományegyetem Művészettörténeti és Elméleti Tanszékének, valamint Esztétika és Kulturális Tanulmányok Tanszékének szerepvállalása nélkül. A szervezéshez, a konferencia lebonyolításához és a jelen kötet elkészítéséhez erőt adtak Marosi Ernő bátorító szavai, valamint támogató közreműködése. A konferencián előadó, és a jelen kötetben publikáló kutatók tudományos kérdésekben olykor el-
lentmondanak egymásnak, egyöntetű lelkesedésük és elkötelezettségük azonban

különösen ösztönzően hatott a szervezők és szerkesztők munkájára, akik természetesen nem érezték magukat hivatottnak vitás kérdéseket eldönteni.

Kötetünk több is, kevesebb is, mint a 2015-ös konferencia tanulmánykötete. Kevesebb, mert néhány előadás írott változata nem jutott el a szerkesztőkhöz, de több, mert két tanulmány egy korábbi konferencia publikálatlan anyagából került ide. Ezt a korábbi konferenciát a PTE MK Művészettörténet és Elmélet Tanszéke és Kutatócsoportja szervezte abból az alkalomból, hogy Tóth Melindának a művészettörténeti kutatásait szolgáló könyvtára, valamint Horler Miklós könyvtára és kéziratos hagyatéka az örökösöknek és Prokopp Mária közvetítői szerepének köszönhetően a tanszékre került. Az akkori konferencia egyik szekciója szorosabban kötődött Tóth Melinda sokrétű tudományos munkásságához, beleértve a pécsi székesegyházra és a Dóm-kőtárra vonatkozó kutatásait is. A 2015 októberében megrendezett tudományos találkozó témája ennél szűkebb volt, hiszen kifejezetten a székesegyházra korlátozódott, a szervezők azonban merész célt tűztek ki maguk elé, amennyiben nemcsak a művészettörténész, hanem a történész, a régész, a restaurátor és a geológus szakértőket is felkérték a közreműködésre. Nem állíthatjuk, hogy a témával foglalkozó tudományos közösség minden tagja jelen lett volna a konferencián és publikálna a jelen kötetben. Abban bízunk, hogy részben ez hiány a biztosíték a székesegyházzal kapcsolatos kutatások további elmélyítésére, tudományos találkozók szervezésére és kiadványok megjelentetésére. A konferencia szervezői és a kötet szerkesztői örömmel vesznek részt ebben a munkában, ha az újabb eredmények, valamint a tudományos közösség ezt megkívánják, támogatóink pedig lehetővé teszik.

Erre kötelez minket egyrészt az a szellemiség, amely Tóth Melinda egyik, 1993-ban tartott nyári egyetemi táborára volt jellemző, amelynek helyszíne a pécsi faragványoknak akkoriban raktár-otthont adó vasasi moziépület volt, másrészt Tóth Melinda Gerbeaud-rokokó és Elischer-eklektikus szalonjának emlékezetes légköre is. E szalonban annak idején kollégák és kolléga-jelöltek, ha csapatostul nem is, de összeülhettünk a pécsi székesegyház művészeti-régészeti rejtélyeit fűrkészni, támaszkodva a szomszédos könyvtár anyagára, de még inkább Tóth Melinda szakmai meglátásaira és tanácsaira. Immár más helyszíneken, de továbbra is rendelkezésünkre állnak a székesegyházi faragványok, a bútorok és a könyvek, amint segítségünkre lehet Tóth Melinda is figyelemre méltó javaslataival és útmutatásaival, ha fogékonyak vagyunk azok meghallására.

A szerkesztők

Emlékezés Tóth Melindára

Decemberben lesz három éve annak, hogy Tóth Melinda elment közülünk. Azóta több alkalommal és formában emlékeztünk rá. Biczó Piroska tollából jelent meg az első nekrológ.¹ 2014-ben Marosi Ernő megemlékezése már az egykori munkatárs tudománytörténeti helyét is kijelölte a hazai középkori művészettörténet-tudomány élvonalában.² Közkincs publikációinak jegyzéke is.³

Tóth Melinda hagyatékát öccse, Iván örökölte. Ő pedig a könyvtárat, a munkafotó gyűjteményt, a kéziratokat és jegyzeteket – nővére tudományos-szellemi örökségének részeként – a művészettörténész szakmának ajándékozta. A középkori, elsősorban a magyarországi Árpád-kori művészet köré épülő könyvtár gerincét a korszak hazai és európai művészetére vonatkozó, főleg 1970–1990 közötti kiadványok alkották. A könyvtár a Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kara Képzőművészeti Intézetének Művészettörténeti és Elméleti Tanszékének tulajdonába került. A könyvgyűjtemény katalogizálását és felállítását követően került sor az ajándékozási szerződés aláírására. A jogi aktust két napos ünnepi rendezvény keretébe foglalta Raffay Endre.⁴ Az első napon

¹ Biczó Piroska: Dr. Tóth Melinda (1939–2012). = Műemlékvédelem, 67(2013) 1. sz., 38–40.

² Marosi Ernő: Tóth Melinda 1939–2012. = Ars Hungarica, 40(2014) 3. sz., 440–452. (A továbbiakban: Marosi, 2014)

³ Válogatott bibliográfia: Tóth Melinda írásainak bibliográfiája (1962–2001). Szerk. Bardoly István. = Műemlékvédelem, 67(2013) 1. sz., 41–42; Teljes bibliográfia: Tóth Melinda írásainak bibliográfiája (1962–2001). Szerk. Bardoly István–Mikó Árpád. = Ars Hungarica, 40(2014) 3. sz., 453–457.

⁴ Konferencia, kiállítás és hangverseny Tóth Melinda és Horler Miklós emlékére könyvtáraik átvétele alkalmából. 2014. június 13–14.; A rendezvényről kisfilm készült: http://www.mediafire.com/download/cmnuwhuh72phhtod/2014_06_horler_toth_gyujtemenyatadas; A hagyaték többi része az említett tanszék és a Művészettörténeti Intézet között oszlott meg.

Tóth Melinda személyét bemutató és tudományos munkásságához csatlakozó előadások hangzottak el.⁵ Az egyetem épületében rendezett kiállításon a Pécsi Egyetem festő- és grafikus-szakos növendékei Tóth Melinda könyvtárához vizionált ex-libriseikkel mutatkoztak be, illetve a két, fénykép után vászon alapra olajjal festett portréjának leleplezése is ennek a napnak az eseményei közé tartozott.⁶ A rendezvény résztvevőiként megtekinthettük a könyvtárat is, amely Horler Miklós könyveivel együtt a Művészettörténet és Elmélet Tanszék egyik tanári szobájában nyert elhelyezést.⁷ A napi program a bazilikában megrendezett hangversennyel zárult, amelyen J. S. Bach, J. Brahms és Liszt Ferenc orgonára, illetve vonós hangszerekre írt darabjait hallgathattuk.⁸ A rendezvény második napján, az Ünnepi Könyvhét megnyitóján dedikálta Raffay Endre az elhunytak ajánlott könyvét.⁹ Buzás Gergely pedig már a halál hírére emlékezett rá egy tanulmányával.¹⁰ Úgy érzem, hogy Tóth Melinda emlékét figyelmesen körüljártuk, az esetleges hiányokat a jelen ülészak pótolhatja, az hommage jegyében továbbépítve szakmai eredményeit. Ezúttal nem célom a teljes életmű bemutatása, beérem a fontos témák kiemelésével, összhangban a kutatói alaplással és a módszer jellemzésével.

Tóth Melinda az ELTE művészettörténet-angol szakán szerzett diplomát 1962-ben. Ezután a művészettörténettel jobbra szabad idejében foglalkozhatott. A tényleges kutatói pályáiv kezdetét az 1972. év jelentette számára, amikor az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjához került tudományos munkatársi beosztásban. A szakmai karrier is ebben a többször nevet változtatott intézményben ért véget 1999, a nyugdíjazás éve körül, de ettől függetlenül.

Tóth Melinda kutatói pályája könnyen áttekinthető. Kezdjük az intézeti tudományos feladatokkal. Ezek egyike a magyarországi pálos rend művészeti vo-

⁵ Bevezetesként Raffay Endre tanszékvezető, Lakner Tamás dékán, valamint Dárdainé Fischer Ágnes, az Egyetemi Könyvtár-Tudásközpont főigazgatója köszöntő beszédei hangzottak el. A konferencián Raffay Endre elnökölt és Wehli Tünde, Emlékezés Tóth Melindára, a művészettörténetészre, Szakács Béla Zsolt, Tóth Melinda és a kosztolányi falképek kutatása, Várkonyi György, Tóth Melinda és a pécsi Dóm-kőtár, végül Raffay Endre, A pécsi Dóm-kőtár emlékei című előadásai kerültek felolvasásra.

⁶ A kiállítók Gerendy Jenő tanítványai voltak.

⁷ Horler Miklós teljes hagyatékát Horler-Dragonits Márta ajándékozta az egyetemnek.

⁸ A hangverseny szervezői Bozóky Anita és Holics László, az előadók a PTE Zeneművészeti Intézetének hallgatói voltak, és közreműködött Kovács Szilárd.

⁹ Raffay Endre: Esztergomi és pécsi márványkapuk. Újvidék, Forum, 2013.

¹⁰ A nyomtatott mű adatai: Buzás, 2009; Az online kiadvány adatai: Buzás Gergely, A pécsi székesegyházak a román korban, Archaeologia – Altum Castrum Online, Visegrád, Mátyás Király Múzeum, 2013. 1–43. (A továbbiakban: Buzás, 2013)

natkozású, cédulaanyagának rendezése volt, kiadás céljából.¹¹ Másikát az intézeti kézikönyv sorozat Árpád-kori kötete fényképanyagának összegyűjtése jelentette. Egyébként minden tudományos publikációja részét képezhette volna a megvalósulatlan kézikönyvnek.

Tóth Melinda három fő témája ugyanennyi periódust igényelt. Mindig az 1000–1300 közötti időhatárok között mozgott, és a történeti Magyarország határait csak a művészeti kapcsolatok felderítése céljából lépte át.

A publikációk tükrében a pálya első harmada az Árpád-kori falfestészeté.¹² 1962-ben elkészült a dunántúli középkori falfestészetnek szentelt szakdolgozat,¹³ majd részben ebből bontakozott ki a hidegségi templom falképeiről írt bölcsész-doktori disszertáció.¹⁴ Ezután a romanika három problematikus falkép együttesének, a feldebrőinek, a süveteinek és a kosztolányinak a vizsgálata biztosította a kontinuitást.¹⁵ Végül 1974-ben jelent meg az Árpád-kori falfestészet szintézise.¹⁶ A kötet szerzője bár a hazai falfestészet bonckés alá vett alappublikációira – Rómer Flóris 1874-ben és Radocsay Dénes 1954-ben megjelent korpusz-jellegű munkájának nyomdokain és Gerevich Tibor stíluselmzéseire – támaszkodva indult,¹⁷ mégis a frissebb és tágabb horizontú nemzetközi kutatások útján járt.¹⁸ Metodikáját André Grabar elméleti alapvetése támogatta.¹⁹ Az 1950–1970 közötti évek, tehát a felkészülés időszaka a festésztörténeti összefoglalások műfajának virágkora. Hivatkozásai és recenziói alapján ezekből bőven merített Tóth Melinda. Sorukból Edgar Waterman Anthony,²⁰ Karl Nordenfalk²¹ valamint Hubert Schrade²² stílustörténeti koncepciójú, a 11–12. századokra koncentrá-

¹¹ Documenta artis paulinorum I–III. Szerk. Béla Gyéressy–Ferenc L. Hervay–Melinda Tóth. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Csoportja, 1975–1978.

¹² Tóth Melinda falfestészeti kutatásaival e kötet másik tanulmányában foglalkozom.

¹³ A szakdolgozat egy példányát az ELTE Művészettörténeti Tanszéke őrzi.

¹⁴ Tóth Melinda: A hidegségi templom románkori falképei. Kézirat, Budapest, ELTE Művészettörténeti Tanszék, 1969.; A PhD fokozatot életművére nyerte el Tóth Melinda 1997-ben.

¹⁵ Tóth M., 1971; Tóth M., 1972b; Tóth M., 1973; Tóth M., 1974a.

¹⁶ Tóth M., 1974b.

¹⁷ Rómer, 1874; Radocsay, 1954; Gerevich, 1938.

¹⁸ 1. Az ókeresztény, illetve karoling kortól folyamatos fejlődés elképzelése a középkori viszonyok között. 2. A bizantinizmus helytelen értelmezése. 3. A mesterkérdés etnika területére helyezése, stb.

¹⁹ Grabar, 1947.

²⁰ Anthony, Edgar Waterman: Romanesque Frescoes. Princeton, Princeton University Press, 1951.

²¹ Nordenfalk, Carl: Les grands siècles de la peinture: la peinture romane du onzième au treizième siècle. Lausanne, Albert Skira, 1958.

²² Schrade, Hubert: Die Romanische Malerei. Köln, DuMont, 1963.

ló kötetei mellett főleg Otto Demus,²³ Viktor Lazarev²⁴ és Charles Reginald Dodwell²⁵ több évszázadot felölelő, történeti szempontú, összefoglalást korpuszszal ötvöző könyveit gondolta át saját feladata szempontjából.

Már a Bevezetés című fejezet²⁶ elárulja, hogy a magyarországi középkori művészettörténet-írásnak egy új metodikájú és szemléletű munkáját vette kezébe az olvasó. Ez a fejezet a nagyon racionális, fegyelmezett és mindenre kiterjedő kutatás programja. Európai viszonylatban mutatja be a magyarországi falképekkel kapcsolatos problémákat, közülük a legjelentősebbek: rossz állapot, töredékesség, hézagosság, konzervativizmus és provincializmus. Megismerjük a 11–13. század közötti európai falfestészet fő vonásait (évszázados hagyományok, folyamatosság, és ezekben rejlő stílus- és ikonográfiateremtő erő), hogy megérthessük a hazai helyzetet, jellegzetességeket, a hagyományok hiányát és a fő centrumokat (11. század: Lombardia, Piemont, Ticino, 12. század: Közép-Franciaország egy része, Dél-Tirol, ezek jó része a bizantinizáló festészet forrása is). Magyarázatot kapunk arra, hogy míg az építészetben és a szobrászatban a gótika a 12. század végén megjelenik, a festészetben az a bizantinizmus, amely a nyugati országok művészetében a gótika kezdeményezője volt, nálunk a romanikát konzerválta a 13. század közepéig. Szó esik a román kori templomok kifestési szokásairól: milyen okokkal magyarázható egy templom kifestése, ki a megrendelő és a programadó és mi a festő feladata. Felsorakoznak a szöveges és képi források, a freskóknak helyet adó templomok és építéstörténetükre vonatkozó adatok.

A fentiekből nyilvánvaló és a szerző ki is mondja, a középkori Magyarország emlékanyaga stílustörténeti fejlődés szerinti feldolgozásra alkalmatlan, viszont stílus, ikonográfia, régészet és történettudomány segítségével lehetséges az emlékek kronológiai láncra fűzése, s ezt teszi. Az emléksor a székesfehérvári Nagyboldogasszony prépostsági templom 11. század első felére tehető mozaikszemcséivel kezdődik és valamivel az 1300-as évek után zárul. 17 város, illetve település néha egynél több falfestészeti emlékével foglalkozik behatóan a kötet, viszont néhány freskó csak az említés szintjén szerepel benne. Szó esik néhány rajzról, akvarellmásolatról, illetve fényképről ismert műről is, bár korántsem az

²³ Demus, 1968, angol nyelvű kiadása: *Romanesque Mural Painting*. New York, Abrams, 1970.; Tóth M., 1972a.

²⁴ Lazarev, Viktor: *Storia della pittura italiana*. Edizione italiana rielaborata e ampliata. Torino, Einaudi, 1967.

²⁵ Dodwell, Charles Reginald: *Painting in Europe 800 to 1200*, Harmondsworth, Penguin, 1971.; Tóth Melinda, *Európai festészet 800 és 1200 között*. Charles Reginald Dodwell: *Painting in Europe 800 to 1200*, Harmondsworth, 1971. (recenzió) = *Művészet*, 15(1974) 3. sz., 46–47.

²⁶ Tóth M., 1974b, 7–22.

összesről, és jegyzékbe vételük nem történik meg. Ezzel szemben listába kerülnek azok a helységek, amelyek templomaiban Árpád-kori falképek rejtőzhetnek.²⁷ Az emlékek bemutatásában újszerű, hogy a jelentősebb falképek templomon belüli elhelyezésére is kitér (alaprajzokat is közöl). Természetesen azokkal a falképekkel foglalkozik legnagyobb terjedelemben, amelyekkel monografikusan is foglalkozott. De ezek mellett igen jó elemzést kapunk az esztergomi várkápolna 12. század végi oroszlános freskóiról,²⁸ a jáki bencés apátsági templom freskóiról²⁹ vagy a veszprémi Gizella-kápolna apostolsoráról.³⁰ A tárgyalt kötet az Árpád-kori Magyarország freskófestészetének első igazán tudományos feldolgozása. A feladat súlyát és a teljesítmény nagyságát mi sem jelezheti jobban, mint hogy Otto Demust az európai könyvfestészetről készülő kötetének munkálatai közben a szakma arra illetékes képviselői meghívták Magyarországra abból a célból, hogy legrepresentatívabb emlékeink egyikét, a feldebrői altemplomot megmutatva, megnyerjék ahhoz, hogy Feldebrőt bevegye kézikönyvébe, s így bevezesse Magyarországot az európai középkori művészettörténet vérkeringésébe. Sajnos a professzor nagy anyagismerete ellenére elhárította a felkérést.

A történettudományok természetes velejárója az erodáció. A régészeti feltárások újabb freskókat hozhatnak felszínre és a korszerűbb restaurálások átformálhatják az ismertekről kialakult képet. Ilyen okok indokolták az 1974-ben megjelent kötet revideálását 1995-ben.³¹ Az újonnan feltárt és előkerülési helyüknél vagy művészi minőségüknél fogva jelentős freskókhoz (Csoltmonostor, Visegrád, Veszprém) kellett rendszerezési és metodikai megoldást találni. Közülük a stílusrétegek vizsgálatán belül, az általános és a különös jegyek szétválasztásának szükségessége mellett a falkép állapotát befolyásoló tényezők, például a pusztultság mértékének figyelembe vételére irányítja most a figyelmet.³² Természetesen napjainkban megint újabb appendix kívánkozik a művekhez.

Már az 1974-ben megjelent kötet módszertani alapvetése átvezet a második nagyobb témakör, a román kori épületszobrászat területére. 1978-ban került megrendezésre az „Árpád-kori kőfaragványok” című kiállítás. Ahogy a kiállítás, úgy a katalógusa is Tóth Melinda Marosi Ernővel közös munkájaként készült el.³³ A katalógus bevezető tanulmányai közül Tóth Melinda jegyezte az

²⁷ Tóth M., 1974b, 105–106, 21. j.

²⁸ Tóth M., 1974b, 46–52.

²⁹ Tóth M., 1974b, 56–67.

³⁰ Tóth M., 1974b, 73–76.

³¹ Tóth M., 1995.

³² Tóth M., 1995, 137–138.

³³ Árpád-kori kőfaragványok, 1978.

„A stílusfejlődés Árpád-kori kőfaragványainkon” címűt.³⁴ Már a cím is sokat mondó. Míg a falfestészet műfajában az emlékanyag hézagosságára tekintettel a szerző nem számolt hazai fejlődéssel, az épületszobrászat területén a fejlődés 10. század végétől 1300-ig húzódói ívét rajzolta meg.³⁵ Míg a freskófestészet stílusfejlődésének lépcsőfokain nem a Magyarországon dolgozó festők lépkedtek felfelé, az itt dolgozó szobrászok Európa különböző régióinak stílusait hozták magukkal, amit megosztottak a velük vagy mellettük dolgozó mesterekkel és együtt fejlesztettek tovább vagy süllyesztettek a provincializmusba. A külföldi impulzusok kiindulópontja a szobrászat területén is a bizánci volt, de korántsem vált olyan konstans elemmé, mint a festészetben. És míg a festészetben a bizantinizmus Nyugatról érkezett, a plasztikában az Adria-vidékről eredt. De Sárvármonostor kőfaragója a 12. században – folyamatos szerémségi kapcsolataiból adódóan – Konstantinápoly 10. századi formavilágát, motívumkincsét elevenítette fel.³⁶ Míg a romanika hazai festészetében a gallianói, bajor és salzburgi centrumokon kívüli más művészeti központokkal nem sikerült összeköttetéseket kimutatni, a szobrászatban több stílusteremtő műhely áttételes érvényesülésével lehetett számolni. A szobrászat ösztönzői a festészeténél változatosabbak voltak Tóth szerint. Újdonságként szerinte a 11. századi venetói, dél-itáliai bizantinizmus vezető szerepét a következő század közepe táján a lombard városok veszik át. A továbbiakban a Rajna-menti német városok (pl. Speyer) és több francia régió (Provence, Languedoc, Rhône-vidék stb) plasztikája érvényesül. A 13. század forrásai közül csupán Bambergét emeli ki a szerző. Az eleinte különböző stíluselemeket magába szívó és ezért eklektikus szobrászattól egy a közép-kelet-európai képbe illeszkedő, de már helyi tradíciókra is épülő, és a mesterek egyéni vonásai, műhelyek sajátosságai által is meghatározott, megrendelői igényekhez igazodó épületszobrászattal számol a bevezetés az Árpád-kor utolsó századának közepén.³⁷ A bevezető tanulmány azon túl, hogy átrendezi a művészeti kapcsolatok korábban – elsősorban Gerevich Tibor³⁸ és Dercsényi Dezső³⁹ kézikönyvek

³⁴ Tóth Melinda: Stílusfejlődés Árpád-kori kőfaragványainkon. = Árpád-kori kőfaragványok, 1978, 29–51. (A továbbiakban a katalógus tételekhez is: Tóth M., 1978a)

³⁵ Tóth M., 1978a, 30.; A stílusfejlődésen nem evolúciót érthet, hanem stílusok történeti egymásra rétegződését, folyamatát, aminek minőségét az átadó és átvevő kvalitásai határozzák meg.

³⁶ Tóth M., 1978a, 30, 34.; Nem kizárható, hogy konzerválta a 10. századi stílust.

³⁷ Tóth M., 1978a, 30, 32.

³⁸ Gerevich, 1938.

³⁹ Dercsényi Dezső: A román kor művészete. = A magyarországi művészet története. Szerk. Dercsényi Dezső–Zádor Anna. Budapest, Corvina, 1970⁴, 15–98. Az első kiadás 1956-ban jelent meg. Ide tartozik a gótikának szentelt fejezet egy része ugyanitt: Gerevich László: A gótika elterjedése a XIII. század derekától a XIV. század elejéig, 101–120. (A továbbiakban: Dercsényi 1970⁴)

igényéhez – kialakított rendszerét és az épületszobrászat időrendi vázát, szükségesnek tartja néhány meghaladottsága ellenére is olykor előtűnő nézet cáfolását. Elveti a karoling épületszobrászat Árpád-kori továbbélésének lehetőségét, vagy a honfoglalók ötvösművészetének a keresztény plasztikát alakító szerepét.⁴⁰ Metodikai felvetései is számosak. Joggal minősíti legsúlyosabb problémának az épülettől elszakadt kőfaragványok provenienciájának és funkciójának tisztázási lehetőségét. A bevezető tanulmányban felvetett problémák és módszertani kérdések minden további dolgozatában felbukkannak és újabbakkal is gazdagodnak. Általában és különös súllyal két összefoglaló írása korszerűsíti és cizellálja ezeket a kérdéseket: a Szent István évforduló alkalmával a 11. századi kezdetekkel foglalkozik,⁴¹ az *Arte medievale* folyóiratban pedig a külföldi olvasók számára foglalja össze az Árpád-kori építészet és szobrászat fő jellemzőit.⁴² A faragványtöredékek kutatási módszerét egy a kiállítási katalógussal párhuzamosan, Péccsel kapcsolatban írt tanulmánya így összegzi: „Il est nécessaire d’examiner nombre de questions de détail pour voir plus clairement les phases de cette activité. Les premières tâches en sont notamment de définir la filiation européenne de chaque tendance stylistique, et de procéder à la reconstitution théorique du programme initial. Il faudra également élucider quel étaient les rapports chronologiques et architecturaux entre cette décoration et l’église elle-même. Qu’il nous soit permis de souligner que, pour juger l’œuvre même qu’il convient de considérer comme caractéristiques fondamentales.”⁴³

A 11–12. századi itáliai, illetve bizánci gyökerű faragványok jó részét Tóth Melinda dolgozta fel a kiállítás katalógustételeiként.⁴⁴ Közülük nem egyet továbbgondolt más kiadvány számára.⁴⁵ Természetesen ő szignálta a pécsi székes-

⁴⁰ Tóth M., 1978a. 29, 30.

⁴¹ Tóth Melinda: A művészet Szent István korában. = Szent István és kora. Szerk. Glatz Ferenc-Kardos József. Budapest, MTA, Történettudományi Intézet, 1988, 113–132.

⁴² Tóth M., 1983b.

⁴³ Tóth M., 1978.

⁴⁴ Fontosabb tételei: Tóth M., 1978a: Zalavár (69–70, Kat. 1–4.), Veszprém (76–77, Kat. 7–9.), Tihany (80–81, Kat. 10.), Szekszárd (83, Kat. 12–13.), Feldebrő (86, Kat. 14–15.), Székesfehérvár (Kat. 16.), Sárovarmonostor (Kat. 20–22.), Visegrád (97, Kat. 23–24.), Abasár (06, Kat. 21.), Székesfehérvár (107–108, Kat. 32–37.), Csoltmonostor (115, Kat. 40–42.), Pécsvárad (118, 43.), Feldebrő (Kat. 45.), Ercsi (177, Kat. 101–104.), Csoltmonostor (Kat. 110.), Eger (254, Kat. 191–193.).

⁴⁵ Tóth Melinda: Szekszárdi fejezetek. = Építés-Építésztudomány, 12(1980) 4. sz., 425–437.; Tóth Melinda: A somogyvári bencés apátság és temploma az Árpád-korban. = Szent László és Somogyvár. Szerk. Magyar Kálmán. Kaposvár, Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1992. 221–250.; Tanulmány, illetve katalógustételek: Tóth Melinda–Takács Imre: Szermonostor = Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Szerk. Takács

egyház építés- és szobrászattörténeti összefoglalását és az azt követő katalógustételeket is.⁴⁶ Ez a katalógus az 1000–1300 közötti magyarországi épületszobrászat napjainkig legteljesebb szintézise.

A falfestészettel összefüggésben érvényes elveket az említett bevezető fejezetben és tanulmányban finomította, és újabb szempontokkal gazdagította a szerző. Ám ahogy ott, itt is gondot okozott néhány évtized – főleg az utolsóké – kitöltése megfelelő emlékekkel. Ezért a kiállítás rendezői kőanyagukat mintegy a korszak kispasztikai alkotásaival, pecsétekkel kísérték. Mivel főleg az uralkodói sigillumok évszámokhoz köthetők, a műfaj igazolhatta a nehezebben datálható faragványok időrendbe állításának helyességét. A kiállítás további kiegészítőiként kódextörédek is láthatók voltak. A díszesebb kódexlapok egyfelől a középkori magyarországi emléktanyag egészének töredékességét érzékeltették, másfelől betekintést nyújthattak a kódextörédek feldolgozásba, a hazai medievisztika akkóriban új kutatási területébe.⁴⁷

A harmadik témakör, a pécsi Szent Péter székesegyház román kori építéstörténete és kőfaragványai, 1974-ben váltak Tóth Melinda fő kutatási területévé. Munkája több irányban folyt. A saját tudományos munkaterv kidolgozása és feladatainak megvalósítása mellett szakmájától távolabbi tennivalók is vártak rá. Szervezte és irányította a kőtári munkát, követte az új múzeumépület tervezését, kivitelezését, konferenciát szervezett, ha kellett falkutatást végzett (az altemplom kriptájában), amikor a szükség úgy hozta, az anyagiak előteremtésében is részt vállalt.

Az első terület a kérdésfeltevéseké és a metodika kidolgozásáé volt. E körbe tartozó első írása 1975-ben jelent meg. Olyan problémákat feszeget, amelyek érvényessége Pécsen kívül rávetül a román kori szobrászat egészének kutatására. Közülük kiemelném a művészegyniség, a mester és műhely, vagy a stílári és a motívikus közkinés kérdését. Ezek többsége fel sem merülhetett a falfestészettel összefüggésben.⁴⁸ Az 1978-as kiállítás katalógusának bevezető tanulmányában

Imre. Pannonhalma, Pannonhalmi Bencés Főapátság, Várszegi Asztrik főapát, 2001, 383–389., Somogyvári faragványok katalógustételei uo.: 419–424. (Tóth Melinda e munkájához felhasználja Somogyvár, bencés apátság, Régészeti-építéstörténeti ismereteink összefoglalása az 1972/80-as ásatások után című, 1981-ben készült kéziratát)

⁴⁶ Tóth M., 1978a, Pécs, 137–138, Kat. 61–80, 161.

⁴⁷ A katalógus melléklete: Kiegészítések és pótlások az Árpád-kori kőfaragványok c. kiállítás katalógusához. Budapest, 1978. Kódextörédek=Kiegészítések. Szerk. Wehli Tünde. 2–5; Árpád-kori pecsétek másolatai a Művészettörténeti Kutatócsoport gyűjteményében. = Kiegészítések. 1978. Szerk. Csorba Gézáné–Bodor Imre, 5–8.

⁴⁸ Tóth Melinda: A pécsi műhely „francia rétege”. = Beszámoló a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoport középkori és reneszánsz művészettel foglalkozó felolvasó üléséről. = *Ars Hungarica*, 3(1975) 2. sz., 333.

is kellő súllyal szerepel a pécsi bazilika 11–12. századi épületszobrászaton belüli tárgyalása, művészettörténeti helyének, jelentőségének felvázolása és stíluskapcsolatai európai művészetben belüli tágításának lehetősége is.⁴⁹ A másik ez évben közreadott tanulmánya is érinti a székesegyház díszítése problémakörét.⁵⁰ Konkrét darabokhoz kötődő kérdései közül a következők megválaszolása már a későbbi munka felé mutat. Törekvésként szóba jön az eredeti állapot rekonstrukciójának lehetősége, ennek határaival.⁵¹ Egy nagyobb épületplasztikai program több évtizedes realizálása a műhely, mestercsoport és programmódosulás változásának kérdését veti fel.⁵² Az 1978-as kiállítás fontos tanulsága számára, hogy a pécsi „műhely” adottságai ellenére hatástalan maradt.⁵³ Később egy külföldnek szánt írásában az 1000–1300 közötti magyarországi épületplasztikát periodizálja Tóth Melinda: 11. század első fele: a romanika előkészítő korszaka, 11. század második felétől a 12. század végéig romanika, 12. század végén korai gótika, 12. század végétől a 13. század végéig a gótika és a romanika együttélése, a tatárpusztítás (1241) stílusváltást előidéző jelentősége nélkül.⁵⁴ Ez a periodizáció a pécsinek is alapja.

Kezdeképpen 1976-ban lebontásra kerül az 1952-ben felállított Románkori Kőtár,⁵⁵ és Tóth Melinda irányításával elkezdődik az anyag korszerű felmérése, restaurálása és anyagvizsgálata.⁵⁶ Már ekkor kellett foglalkoznia a kőanyagnak otthont adó új múzeumi épület megtervezésével, hozzárendelve a kiállítás forgatókönyvét. Közben haladt a tudományos feldolgozás is Tóth Melinda részéről. Összefoglaló jellegű publikációk mellett monografikus tanulmányokban dolgozta fel a pécsi székesegyház nagyobb szerkezeti és épületszobrászati egységeit a tanulmánykötet számára, és készült a kőfaragványok szakkatalógusa is.⁵⁷ A pécsi dóm kőfaragványainak újabb irodalmát Gerevich Tibor és Dercsényi Dezső összefoglalása⁵⁸ mellett kortársai, első sorban Tóth Sándor és Marosi

⁴⁹ Tóth M., 1978a, 29–42.

⁵⁰ Tóth M., 1978a, 43–59.

⁵¹ Tóth M., 1978a, 43.

⁵² Tóth M., 1978a, 43–44.

⁵³ Tóth M., 1979, 108.

⁵⁴ Tóth M., 1983b, 81–82.

⁵⁵ A romanikát felidéző Kőtárat Lux Kálmán tervezte, a kiállítást Dercsényi Dezső és Nagy Emese rendezték.

⁵⁶ A restaurátor Osgyáni Vilmos, a kőanyag vizsgálója Tóth Mária mellett számos munkatárs segédkezett.

⁵⁷ A munka folyamatát jelzi, hogy mikor jelzi valamely tárgyalt faragvány katalógushoz megadott számát: Tóth M., 1994b.

⁵⁸ Gerevich, 1938.; Dercsényi, 1970⁴.

Ernő 11–12. századokra vonatkozó írásai kínálhatták. Publikációinak terjedelmes jegyzetanyaga alapján óriási európai irodalommal segítette munkáját. A 11. század elejétől több periódusban, több szerkezeti és stílári váltáson átesett és középkori formájában fenn nem maradt épület egymásra épülő rétegeinek rekonstrukciójához a kutatási lehetőségek széles skáláját igényelte. Tóth Melinda elődeinél jobban támaszkodott a művészettörténet forrásaira, a fennmaradt szerkezeti és stílári elemekre, velük összefüggésben az építőanyagra és a technikára. Jó érzékkel nyúlt a bazilika kutatástörténetére vonatkozó írott forrásokhoz és képi ábrázolásaikhoz, közülük nem egynek ő lett az első publikálója. Jó kiindulópontnak bizonyultak a bazilikáról fennmarat 18–19. századi rajzok és metszetek, főleg a neoromán bazilika építője, Friedrich von Schmidt megbízásából a dóm lebontását megelőzően elkészített felmérési anyag, mely rajzok, akvarellek, fényképek, feljegyzések gazdag kollekcója. A 19. század második feléből származó, értékes megfigyeléseket közlő publikációk is dokumentumértékűek, de nem lebecsülendő a neoromán dóm felépültét követő és az 1925-ben megnyílt első dómmúzeumot körülvevő irodalom sem.⁵⁹ Sőt, már a második kőtárt felépítő Dercsényi írásainak észrevételei is forrásértékűek.⁶⁰

A román kori dóm épületszerkezetének legfontosabb komponensei és kis-építészeti alkotásai vonzották leginkább Tóth Melindát. Önálló tanulmányban dolgozta fel a nyugati karzatot. Schmidtnek a dóm nyugati részéről készült felmérési rajzaiból indult ki,⁶¹ Koppay József akvarelljei közül a nyugati köteg- és falpillérek megörökítő sejtették a karzat létét,⁶² s a segítségükkel nyert neoromán állapot, amit a 13. századi dóm Buck József által 1805-ben készült alaprajza is igazolt.⁶³ Végeredményben a Schmidt prezentálta látványból források segítségével kihántotta az 1200 körüli, a 12. század közepi és végül a 11–12. század fordulójára tehető állapotokat.⁶⁴ A forrásokból és részben hipotézisekből kiinduló – aminek ellensége volt – kiinduló eredmények igazolását abban a Szakál Ernő által másodlagos felhasználásból kibontott óriási lefaragott pillérfőben találta meg, amely azonos lehetett a karzat pilléreinek egyikével.⁶⁵ A négy saroktoronyos, nyugati karzatos épület típusát a korábbi véleményekkel szemben

⁵⁹ Számbavételük: Tóth M., 1983a.

⁶⁰ Dercsényi, 1962.

⁶¹ Tóth M., 1983a, 429.

⁶² Koppay vízfestményei: Tóth M., 1983a, 432, 8.j. 2. kép, 9.j. 3. kép, 10. j. 4. kép, 433, 11. j; Szőnyi, 1929, 469. kép; Szőnyi, 1929, a nyugati fal északi falpillére, 470. kép.

⁶³ Tóth M., 1983a, 430, 1. kép.

⁶⁴ Tóth M., 1983a, 439, 431, 430 stb, 454–455.

⁶⁵ Tóth M., 1983a, 445.

Itália helyett német földről eredeztette, de közelebbi párhuzamait Magyarország korabeli épületeiben kereste, így a királyi bazilikában.⁶⁶ A szerkezeti elemeket és az épülettagozatokat a királyi bazilika mellett a somogyvári bencés apátság romjai között is kereste.⁶⁷ A végső állapot és funkció kérdését nyitva hagyta.⁶⁸

A dóm nyugati karzatával foglalkozva érintette a nyugati karzat, a homlokzat, a templomhajók és a toronypár rendhagyó találkozását, valamint a délnyugati torony és a 12. századi kifestés maradványait őrző cella trichora egykori érintkezését. Több kérdést megválaszolt számára Mark Weinmann 1782 előtti rézmetszete.⁶⁹

A metszeten jól kivehető a nyugati márványkapu. Ezt a szakirodalom következetesen a 11. századba helyezte. Tóth Melinda most a nyugati épületrészen belül foglalkozva vele, vette észre fejezetzónája profiljának kötődését a nyugati pillérfőkéhez.⁷⁰

Eddig az épülettől elszakadt épületszobrászati emlékek speciális kutatási nehézségeiről volt szó. Most ez az állapot előnyössé vált. Például, mert az 1952-ben felállított romkert beépített darabjainak lebontása és a kőanyag 1988–1991 közötti restaurálása olyan darabokat hozott felszínre, amelyek Kirstein 1881-ben készült felmérési rajzának felhasználásával,⁷¹ Osgyáni Vilmos köfelmérő és Szijártó Kálmán rekonstrukciós rajza segítségével⁷² visszaadhatták a kapu eredetihez közeli állapotát. Például beilleszthető volt az ívmezőt tartó oszloppár.⁷³ A művészettörténeti elemzés Tóth Melindára várt. Több koragótikus mesterekre jellemző technikai eljárást regisztrált (a kövek beépítésre váró felületeinek precíz kidolgozása, az illeszkedő felületek jelzése számokkal). Feltűnt neki az oszlopokon belüli rézsűk domború és homorú szakaszainak változásából adódó hullámzó, vízszintesen 4–4 kötömbökből faragott felülete, amelynek az ívmező keretét követő vonalát keskeny, alig profilált párkány szakítja meg. Ezt a különös felépítésű kaput, melynek dekorációját az előkelő márvány jelentette,

⁶⁶ Tóth Melinda 1987-ben gépiratos vitaanyagot tett közzé egy konferencia számára „A székesfehérvári királyi bazilika” címen. Ebben Kralovánszky Alán 1970-es években folytatott ásatási anyagának értelmezését igyekezett előmozdítani a régész fényképfelvételei segítségével. Különös hangsúlyt helyezett a templom épületének nyugati tőrfelére, ahol egy Szent István korában elkezdett, 1200 táján befejezett Westbau-t feltételezett (8–11, 80–81, 85.).

⁶⁷ Tóth M., 1983a, 431.

⁶⁸ Tóth M., 1983a, 445.

⁶⁹ Tóth M., 1983a, 450, 8. kép.454.

⁷⁰ Tóth M., 1983a, 437.

⁷¹ Tóth M., 1994b, 6. 1. kép.

⁷² Tóth M., 1994b, 9, 7. kép.

⁷³ Tóth M., 1994b, 8, 4–5. kép.

Tóth Melinda mind az európai mind a hazai építészetben szokatlanak tartotta.⁷⁴ Mivel Weinmann metszetén a kapu nem simul a szerinte 11. századi falba, utólagos, 1200 körüli beépítésére gondolt. A párkányprofilok tagolását és a beltetek kitöltésének módját a németországi romanikából eredeztette, a közelebbi előzményt III. Béla esztergomi építkezéseiben sejtette.⁷⁵ Kézenfekvőnek tűnt a kapu építtetőjét és a román-kori bazilika befejezőjét abban a Bár-Kalán nemzetségbeli francia tanultságú Kalánban keresni, aki III. Béla kancellárja, diplomatája, Dalmácia-Horvátország kormányzója (1190–1194) és a pécsi egyházmegye püspöke volt (1188 körül–1218).⁷⁶ A püspökről kialakult kép valóban megengedi a római-kori faragványok, főleg sírkövek olyan másodlagos felhasználásban megnyilvánuló megbecsülését, amelyenről a kapu tanúskodik.

Az épületszerkezeti tanulmányok mellett készültek a dóm épületszobrászati szempontból virágkort jelentő 12. század második felének alkotásait, a Szent Kereszt-oltár kápolnáját,⁷⁷ a kriptalejárókban talált domborműveket, a feltételezett szentélyrekesztő és egy kapu maradványait⁷⁸ felölölő írások.

Ezek egy része a korábbiak elemző bírálata is. Tóth Melinda lényegében a Dercsényi-féle szintézisben rögzített nézettel polemizál. A nézeteltérés csomópontja a Szent Kereszt-oltár és a kriptalejáró domborművei között összefüggés kérdése. Az 1882-es állapot ismerői hittek ebben, s nyomukban Dercsényi is.⁷⁹ Tóth Melinda Hajós Géza oldalán foglalt állást. A kriptalejáró domborműveiben egy szentélyrekesztő darabjait sejtette, az angyalok és az apokaliptikus aggastyánok figuráit más kisépítészeti alkotással hozta kontextusba.⁸⁰

A már idézett feladatok⁸¹ realizálásának szempontunkból kezdő lépése a pécsi bazilika építéstörténetének újragondolása. Elődeivel egybehangzóan feltételezi Tóth Melinda, hogy a bazilika fundátora az ide temetkező Orseolo Péter. Többekkel szemben úgy sejtí, hogy a *Képes Krónika* 1064-hez fűzött, a pécsi székesegyház sújtó eseményt követő történelmi viszonyok miatt nem épülhetett újjá. Ennek lehetősége a 11–12. század fordulóján érkezhett el.⁸² Az munkálatok a 12. század derekára jutottak el odáig, hogy az építtetőök foglalkozhattak a

⁷⁴ Tóth M., 1994b, 5–7.

⁷⁵ Tóth M., 1994b, 8–9. Szerző bizonyos elemeket a Szent Kereszt-kápolnáig vezet vissza.

⁷⁶ Makk Ferenc: Kalán = Korai magyar történelmi lexikon, 9–14. század. Szerk. Kristó Gyula–Engel Pál–Makk Ferenc. Budapest, Akadémiai, 1994. 312–313.

⁷⁷ Tóth M., 1987.

⁷⁸ Tóth Melinda: Múlt és jelen a pécsi kőtárban. = Új Művészet, 2(1991) 8. sz., 14–20.

⁷⁹ Dercsényi, 1970⁴, 41.

⁸⁰ Tóth M., 1978a, 44. A disszertációt nem olvastam.

⁸¹ Tóth M., 1978a, 54.

⁸² Tóth M., 1994a, 123.

templom liturgikus központjának reprezentatív kialakításával. 1150–1170 között készült el a Szent Kereszt-oltár és kápolnája, valamint a székesfehérvárral rokon kapu, az 1170–80-as évek a kriptalejáróké és egyéb figurális faragványoké, végül 1200 táján készen áll Szent Péter bazilikája.⁸³

Magától értetődő, hogy egy fél évszázados építkezés nem valósulhat meg termódosítások nélkül. Eközben mesterek, kőfaragó csoportok is váltják egymást. Ilyenkor a helybeliek nem csak utánozzák külföldről jött társaikat, hanem már szinte helyi tradíciókat közvetítenek feljűk. A mesterek stílusának megítélésében az irodalom viszonylag egységes volt. Az oltár kápolnáját lombard, főleg comói és paviai kőfaragóktól származtatta.⁸⁴ Tóth Melinda többször átgondolva a kis épület stílusorientációját, végül fehérvári és somogyvári előzmények mellett a 11. századi Parma, Milánó felé is tekint, de az ornamentika formakincsének formálásában a Rajna-vidéket is számításba veszi, boltozatát pedig Normandiából Elzászon keresztül juttatja Pécsre. Az Agnus Deit ábrázoló zárókövön Vézelay és Cluny feltűnésére gondol. A keleti fal oltárhoz (?) tartozó párkányát velencei bizantinizáló mesterhez köti.⁸⁵ Vele hozza összefüggésbe az apostolok fülkesorának ornamentikáját is. Benne látja a kápolna stílusának egyik vonalát, míg a figuraalkotás terén az evangélisták (Márk) biztosította a szentélyrekesztő és a kriptalejárók közti átmenetet.⁸⁶ A pécsi épületszobrászati utolsó monumentális együttesének alkotói között ők biztosítják a couleur locale-t. A régebbi irodalom a keretező ornamentikát egységesen a kápolnáénál érettebb, olasz és francia tanultságú mesterekhez kötötte. A jeleneteket Gerevich nyomán egy franciás, ún. Jézus gyermeksege, a modenai Wiligelmust követőt pedig az ún. Sámson mester szükségnévvel ellátott mesternek, illetve tanítványainak tulajdonította, és valamennyit magyar származásúnak tartotta. Sok szálát összefűzve rajzolta meg stílárís és motivikus karakterüket. A fiatalabbnak vélt Jézus gyermeksege mester forrásait Languedoc, Moissac, Saint-Gilles, La Charité-sur-Loire, Autun, Le Mans és Carennac templomainak szobrászai közelében kereste.⁸⁷ A Sámson mester elődei között is talált egy franciás szálát, de fő vonásait illetően Wiligelmuson kívül Benedetto Antelamihoz, a lombard-emiliei plasztikához kötötte⁸⁸ Lényegében Tóth is e körökből merít, de a hangsúlyt szívesen helyezi

⁸³ Tóth M., 1994a, 123. Hasonló periodizáció: Dercsényi, 1970⁴, 38.

⁸⁴ Magyarországi és korabeli európai jelenlétük esetleg Barbarossa Frigyes hadjáratával magyarázható: Dercsényi, 1970⁴, 41.

⁸⁵ Tóth M., 1987, 88–96.

⁸⁶ Tóth M., 1994a, 126; Tóth M., 1978a, Kat. 65. sz.

⁸⁷ Gerevich, 1938, 173–175.

⁸⁸ Gerevich, 1938, 171–172.

át egyik helyről a másikra. Két külföldről érkező vezető mester mellé gyengébb képességű helyi mestereket állít. Elődeinél részletezőbben elemez, finomabban árnyal. Az egyes mestereket nem köti elődeiéhez hasonló szigorral egyik vagy másik irányzathoz. Azt sem tartja meghatározhatónak, hogy pontosan honnan jöttek, mert például a legtehetségesebbnek tartott franciás vezető mestert is olyan alkotónak tartja, aki gótikus előképeket román stílusba ültetett át. Utolsó munkáiban Chartres, Autun és Le Mans szerepét tartja irányadónak, de felmerül Beauvais és Liège is. Újszerűek és megfontolandók azon észrevételei, hogy az északi lejárón még most is dolgoztak bizantinizáló mesterek és Somogyvárról érkező kezek is. Elődeivel szemben Tóth Melinda az etnikum és a kvalitás helyett a jelenetsorok műfaji jelentőségét domborítja ki.⁸⁹

A pécsi épületszobrászati munka biztosan a Szent Kereszt-oltár körül összpontosult. A kriptá fölött emelt, és annak homloklalához támasztott, lépcsőn megközelíthető kápolna Tóth Melinda szerint egy karoling építménytípus német területeken elterjedt derivátuma volt, mely gyakran őrzött Szent Kereszt particulát és liturgikus funkciókat is ellátott. Több hazai példa (Székesfehérvár, Veszprém, Feldebrő) nyomán reálisnak tűnik az a felvetés, hogy a magyar királyok, királynék kriptába helyezett sírja fölé Szent Kereszt titulusú oltárt állítottak.⁹⁰ A pécsi együttes aligha készülhetett másnak, mint Péter királynak.⁹¹ Véleményem szerint ez az elrendezés annak a 11. századi gyakorlatnak ritka igényes késői megoldása volt, hogy az elhunyt sírjára commemoratiós szertartást szolgáló keresztet helyeztek. Gondoljunk Gizella királyné anyja sírjára helyezett keresztjére, vagy az I. András tihanyi sírlapjára faragottra.⁹² Ismerve azt a szokást, hogy a középkori templomok pusztulását gyakran eltúlozták a kortársak, nem kizárt, hogy volt és meg is maradt egy kereszt, amely a sír fölött volt eredetileg, vagy később arra tarozónak tekintettek. Az sem lehetetlen, hogy II. Makár püspök a király *Képes Krónikában* megőrzött negatív jellemrajza helyett az ugyanitt fenntartott – „...est coronatus et in regiam Beati Petri principis apostolorum basilicam...” (Cap. 97.) és a „Sepultusque est Quinqueecclesiis, quam ipse fundaverat in honore Beati Petri apostoli” (Cap. 85.) – hagyományok felelevenítésével kívánta az alapító kultuszát megalapozni és emelni püspöki székhelye dicsőségét. A kápolnának méltó környezete lehetett az apostolsoros

⁸⁹ Tóth M., 1994a, 128–130, Kat I–67/d, I–66, I–67/b.

⁹⁰ Tóth M., 1987, 102–104.

⁹¹ Tóth M., 1987, 106.

⁹² München, Schatzkammer der Residenz és Uzsoki András, I. András király sírja Tihanyban és a sírlap ikonográfiai vonatkozásai. = A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 17 (Veszprém, 1984), 145–188.

szentélyrekesztő is. A kriptalejárók tábláinak eredeti rendeltetését illetően Tóth Melinda bizonytalan, leginkább egy szentélyrekesztő programba illeszti azokat.⁹³ Végül afelé hajlik, hogy valamilyen tervváltoztatás következtében kerültek ide az Ó- és Újszövetségi narratívákat tartalmazó képsorok.⁹⁴ Az egyes jelenetek elhelyezésben mutatkozó bizonytalanságok nem kizáró okai e felvetésnek. Azonban a programban már eredetileg is szerepelniük kellett. Így alkotott olyan egy-egy ikonográfiai együttést a templombelső szobrászati díszítése, amelyet Tóth Melinda rekonstruált. A Teremtéstől az első emberpár történetén keresztül a tipológia segítségével vitte el a hívőt a krisztusi megváltás Szent Keresztjének szimbólumáig, végül az Utolsó ítélet Maiestas Dominijáig,⁹⁵ sőt, az apostolsor még egy Judicium Dei ábrázolást is megenged.

Tóth Melinda óriási feladatot vállalt a pécsi Szent Péter székesegyház monografikus feldolgozásának és kőtári katalógusának tervével. Új kutatási metodikát és fogalmi apparátust dolgozott ki. A bemutatottak mellett elég említenünk az „iskola” és „műhely” fogalmak kellően indokolt elvetését, a „stílusfejlődés” helyett a kontinuitás hangsúlyozását és a középkori templombelső polikrómiája iránti érdeklődés felkeltését. Új eredményei számosak. Mégis a képsorok ikonográfiai programjának és stílusának részbeni függetlensége némi bizonytalanságról árulkodik. Nincs magyarázat a Teremtéstörténet egymást követő napjainak nem csak a pécsi ciklusok között, hanem az európai művészetben is idegen kompozícióira.

1994 táján a munka elakadt, torzóban maradt. Mégis, a leírtak új utakat is nyithatnak az újabb kutatásoknak, amelyek az elkészült részek korrodálódását is elősegíthetik. Már eddig is több kérdést vetett fel Buzás Gergely, egyikük éppen a nyugati kapu típusára és stílusára – evvel Tóth Melinda tanulmányainak egyik legjobbika foglalkozik – vonatkozó,⁹⁶ másikuk az újabb feltárások szemszögéből a cella trichora általa feltételezett szerepét adja át a cella septichorának.⁹⁷

Ahogy fentebb jeleztem, Tóth Melinda munkásságának részleges bemutatására vállalkoztam. Viszont az eddigieket kiegészítem a magán szférán belüli művészettörténeti tevékenységével. Egyfelől a család tulajdonát képező műtárgyak meghatározásával ápolta ősei kulturális-művészeti hagyatékát. Másfelől segítette Juhász Sándort az „Egy gyűjtő portréja. Dr. Elischer Gyula és gyűjteménye” című, 2007-ben megjelent kötetének elkészítésében.

⁹³ Tóth M., 1979, 106.

⁹⁴ Tóth M., 1994a, 127.

⁹⁵ Tóth M., 1994a, 129.

⁹⁶ Buzás, 2013, 22–23, 28–30.

⁹⁷ Buzás, 2013, 5, 5. j, 17.

Befejezőképpen néhány szóban emlékeznék a kollégára, a barátira. Melinda művelt, finom modorú, kedves és segítőkész ember volt. Szórakozottsága miatt mindig „történt vele valami”, amit ő öniróniával kezelte. Bocsássza meg, mi ezen olykor derültünk. Észre sem vettük, hogy a szórakozottság mikor fordult át betegségbe. Sajnos a betegség kezdeti stádiumában még a pécsi kőtár körüli tennivalók befejezését sürgettük, vártuk tőle. Valószínű ezzel a munka előrehaladását nem segítettük, ellenben a lelkiismeretét zaklattuk.